અસ્વીકરણ: સ્થાનિક ભાષામાં અનુવાદિત આ ચુકાદા/હુકમનો હેતુ પક્ષકારોને તેમની ભાષામાં જાણકારી ઉપલબ્ધ કરાવવા માત્રનો છે અને તેનો અન્યથા ઉપયોગ થઈ શકશે નહિ. અન્ય તમામ વ્યવહારિક તેમજ સરકારી ઉદ્દેશો માટે મૂળ અંગ્રેજી ચુકાદો/હુકમ જ પ્રમાણિત અને માન્ય રહેશે.

DISCLAIMER: The translated judgment in vernacular language is meant for the restricted use of the litigant to understand it in his/ her language and may not be used for any other purpose. For all practical and official purposes, the English version of the judgment shall be authentic and shall hold the field for the purpose of execution and implementation.

==========

[૨૦૦૪] સપ્લી. ૪ એસ.સી.આર. ૪૭૯

પ્રમોદ મંડલ

વિ.

બિહાર રાજ્ય

સપ્ટેમ્બર ૧૭, ૨૦૦૪

[પી. વેંકટરામા રેડ્ડી અને બી. પી. સિંહ, ન્યાયમૂર્તિઓ]

ઇન્ડિયન પીનલ કોડ, ૧૮૬૦ – કલમ ૩૯૬ – ફરિયાદ પક્ષનો કેસ કે અપીલકર્તાએ અન્ય છ વ્યક્તિઓ સાથે મળીને ધાડ અને હત્યા કરી – તમામ સાક્ષીઓએ ફરિયાદ પક્ષના કેસને સમર્થન આપ્યું – તેમને અવિશ્વસનીય ઠેરવવા જેવું કંઈ નહોતું – એડિશનલ સેશન્સ જજ દ્વારા દોષસિદ્ધિ, હાઈકોર્ટ દ્વારા બહાલ

રાખવામાં આવી – અપીલ પર, ઠેરવ્યું: ટેસ્ટ આઇડેન્ટિફિકેશન પરેડની વાસ્તવિકતા કે સાક્ષીઓની વિશ્વસનીયતા પર શંકા કરવાનું કોઈ કારણ નથી – તેથી કોઈ હસ્તક્ષેપ જરૂરી નથી.

ફોજદારી ટ્રાયલ:

ટેસ્ટ આઇડેન્ટિફિકેશન પરેડ – ટેસ્ટ પૂર્ણ કરવા માટેનો સમયગાળો અને આરોપીને ઓળખવા માટે જરૂરી સાક્ષીઓની સંખ્યા – કોઈ અપરિવર્તનશીલ નિયમ બનાવવો ન તો શક્ય છે કે ન તો શાણપણભર્યું – આ બાબતો હકીકતની અદાલતોના વિવેકબુદ્ધિ પર છોડી દેવી જોઈએ.

ટેસ્ટ આઇડેન્ટિફિકેશન પરેડ – ઘટનાના એક મહિના પછી યોજવામાં આવી – ટીઆઇપી યોજવામાં વિલંબ કરવાનો કોઈ ઈરાદો દર્શાવવામાં આવ્યો નથી અને કોઈ અનિયમિતતાનો આક્ષેપ કરવામાં આવ્યો નથી – ઠેરવ્યું, વિલંબ એવો નહોતો કે જે ૩૦ દિવસની અંદર આરોપીને ઓળખવાની સાક્ષીઓની ક્ષમતા પર શંકા ઉપજાવે.

અપીલકર્તા પર અન્ય છ વ્યક્તિઓ સાથે આઈપીસીની કલમ ૩૯૬ હેઠળ કરાયેલા કથિત ગુના માટે કેસ ચલાવવામાં આવ્યો હતો. એક સિવાયના તમામ આરોપીઓને ટ્રાયલ કોર્ટ દ્વારા દોષિત ઠેરવવામાં આવ્યા હતા. દોષસિદ્ધિ સામેની અપીલ હાઈકોર્ટ દ્વારા ફગાવી દેવામાં આવી હતી. માત્ર અપીલકર્તાએ જ હાઈકોર્ટના ચુકાદા સામે અપીલ કરી છે. અપીલકર્તાની મુખ્ય દલીલ ટેસ્ટ આઈડેન્ટિફિકેશન પરેડ યોજવામાં થયેલ કથિત વિલંબ છે.

અપીલ ફગાવી દેતાં, કોર્ટે

ઠેરવ્યું:

૧. બચાવ પક્ષના સાક્ષી-૧ (ડીડબલ્યુ-૧), જેની તપાસ એ સાબિત કરવા માટે કરવામાં આવી હતી કે જ્યારે ઘટના બની ત્યારે વીજ પુરવઠો નહોતો, તે રજિસ્ટરમાં નોંધ કરનાર વ્યક્તિ નહોતો કે પ્રમાણિત કરનાર અધિકારી પણ નહોતો. હાઈકોર્ટે આ સાક્ષીને યોગ્ય રીતે નકારી કાઢ્યો હતો અને ઠરાવ્યું હતું કે

જ્યારે ઘટના બની ત્યારે વીજ પુરવઠો ચાલુ હતો અને તેથી સાક્ષીઓ પાસે ધાડપાડુઓને ઓળખવા માટે પૂરતો પ્રકાશ અને તક હતી. [૪૮૪-ઈ, એફ]

૨. વકીલ સિંહના કેસમાં કોર્ટે એવો કોઈ અપરિવર્તનશીલ નિયમ બનાવ્યો નથી કે જો સાડા ત્રણ મહિના પછી ટેસ્ટ આઈડેન્ટિફિકેશન પરેડ યોજવામાં આવે અથવા જો માત્ર એક જ ઓળખ કરનાર સાક્ષી હોય, તો "આરોપીને દોષિત ઠેરવવો અસુરક્ષિત ગણાશે" કારણ કે કોર્ટે આ અવલોકન પહેલાં "જ્યાં સુધી પુરાવા સંપૂર્ણપણે સ્પષ્ટ ન હોય ત્યાં સુધી આવા સંજોગોમાં" તેવા શબ્દો મૂક્યા હતા. [૪૮૭-બી]

વકીલ સિંહ અને અન્ય વિ. બિહાર રાજ્ય, [૧૯૮૧] (સપ્લી.) એસસીસી ૨૮ અને સુભાષ અને શિવ શંકર વિ. ઉત્તર પ્રદેશ રાજ્ય, [૧૯૮૭] ૩ એસસીસી ૩૩૧, અલગ તારવ્યા.

સોની વિ. ઉત્તર પ્રદેશ રાજ્ય, (૧૯૮૨) ૩ એસસીસી ૩૬૮ અને અનિલ કુમાર વિ. ઉત્તર પ્રદેશ રાજ્ય, (૨૦૦૩) ૩ એસસીસી ૫૬૯, સંદર્ભ લીધો.

૩. બચાવ પક્ષે ટેસ્ટ આઇડેન્ટિફિકેશન પરેડ યોજવામાં થયેલા વિલંબ માટે ફરિયાદ પક્ષ પર કોઈ ઈરાદો લાદ્યો નથી, કે બચાવ પક્ષે એવો કોઈ આક્ષેપ પણ કર્યો નથી કે ટેસ્ટ આઇડેન્ટિફિકેશન પરેડ યોજવામાં કોઈ અનિયમિતતા થઈ હતી. ટેસ્ટ આઇડેન્ટિફિકેશન પરેડ યોજાવનાર મેજિસ્ટ્રેટ તેમજ તપાસ કરનાર અમલદારના પુરાવા બિનપડકાર્યા રહ્યા છે. આ કેસના તથ્યો અને સંજોગોમાં, ઘટનાના લગભગ એક મહિના પછી ટેસ્ટ આઇડેન્ટિફિકેશન પરેડ યોજવી એ ફરિયાદ પક્ષના કેસ માટે ઘાતક નથી કારણ કે એવું સૂચવવા માટે કંઈ નથી કે ફરિયાદ પક્ષ પાસે ટેસ્ટ આઇડેન્ટિફિકેશન પરેડ યોજવામાં વિલંબ કરવાનો કોઈ ઈરાદો હતો અથવા ટેસ્ટ આઇડેન્ટિફિકેશન પરેડ યોજવામાં કોઈ અનિયમિતતા આચરવામાં આવી હતી. [૪૮૯-બી, સી, ડી]

ભારત સિંહ વિ. ઉત્તર પ્રદેશ રાજ્ય, [૧૯૭૩] ૩ એસસીસી ૮૯૬, સંદર્ભ લીધો.

૪. દોષસિદ્ધિ ટકાવી રાખવા માટે ટેસ્ટ આઇડેન્ટિફિકેશન પરેડ કેટલા સમયગાળામાં યોજવી જોઈએ, અથવા આરોપીને સાચી રીતે ઓળખવા માટે

કેટલા સાક્ષીઓ હોવા જોઈએ તે અંગે કોઈ અપરિવર્તનશીલ નિયમ બનાવવો ન તો શક્ય છે કે ન તો શાણપણભર્યું. આવો સમયગાળો નિર્ધારિત કરતો નિયમ માત્ર તેવા રીઢા ગુનેગારોને જ ફાયદો પહોંચાડશે જેમના કેસોમાં ધરપકડમાં વિલંબ થાય છે કારણ કે પોલીસ પાસે તેમની ઓળખ વિશે કોઈ સ્પષ્ટ સુરાગ હોતો નથી, કેમ કે તેઓ ભોગ બનનાર માટે અજાણી વ્યક્તિઓ હોય છે. ગુનેગારો ભોગ બનનાર માટે અજાણ્યા હોઈ શકે છે અને કેસ સંપૂર્ણપણે ભોગ બનનાર દ્વારા કરાયેલી ઓળખ પર આધારિત હોય છે, જે અન્યથા સાચો અને વિશ્વસનીય જણાય છે. આવા કેસો હકીકતની અદાલતોની વિવેકબુદ્ધિ પર છોડી દેવા જોઈએ કે જેઓએ આવી ઓળખની સ્વીકાર્યતા કે અસ્વીકાર્યતા અંગે નિર્ણય આપતાં પહેલાં રેકોર્ડ પરના પુરાવાના સંદર્ભમાં બાબતના તમામ પાસાઓ પર વિચાર કરવો આવશ્યક છે. [૪૮૯-એચ; ૪૯૦-એ, બી, સી, ડી]

અનિલ કુમાર વિ. ઉત્તર પ્રદેશ રાજ્ય, [૨૦૦૩] ૩ એસસીસી ૫૬૯; બ્રિજ મોહન વિ. રાજસ્થાન રાજ્ય, [૧૯૯૪] ૧ એસસીસી ૪૧૩; દયા સિંહ વિ. હરિયાણા રાજ્ય, [૨૦૦૧] ૩ એસસીસી ૪૬૮ અને મહારાષ્ટ્ર રાજ્ય વિ. સુરેશ, [૨૦૦૦] ૧ એસસીસી ૪૭૧, સંદર્ભ લીધો.

૫. ફરિયાદી સાક્ષી-૪ ની સત્યતા અને વિશ્વસનીયતા પર શંકા કરવાનું કોઈ કારણ નથી. તે એવા સાક્ષી જણાય છે જેના પર અદાલત સંપૂર્ણ વિશ્વાસ મૂકી શકે છે. નીચેની અદાલતોએ તેમની જુબાનીની ઝીણવટભરી ચકાસણી કર્યા પછી તેમના પુરાવાને વિશ્વસનીય ગણાવ્યા છે. તે દુર્ભાગ્યપૂર્ણ દિવસનો આઘાતજનક અનુભવ કે જેમાં એક યુવાન બાળકીએ તેમની નજર સમક્ષ જીવ ગુમાવ્યો હતો, તેણે હુમલાખોરોના ચહેરા તેમની સ્મૃતિમાં અંકિત કરી દીધા હશે જે માત્ર ૩૦ દિવસના સમયગાળામાં ચોક્કસપણે ઝાંખા પડ્યા ન હોય કે ભૂંસાઈ ગયા ન હોય. તેથી, ટેસ્ટ આઇડેન્ટિફિકેશન પરેડની વાસ્તવિકતા કે સાક્ષીની વિશ્વસનીયતા પર શંકા કરવાનું કોઈ કારણ નથી. [૪૯૧-એચ; ૪૯૨-એ, બી]

મલખાન સિંહ અને અન્ય વિ. મધ્ય પ્રદેશ રાજ્ય, [૨૦૦૩] ૫ એસસીસી ૭૪૬, સંદર્ભ લીધો.

ફોજદારી અપીલ અધિકારક્ષેત્ર: ક્રિમિનલ અપીલ નં. ૧૭૪/૨૦૦૩.

પટના હાઈકોર્ટના ક્રિ. અ. નં. ૧૨૫/૧૯૯૫ માં તારીખ ૫.૪.૨૦૦૨ ના ચુકાદા અને હુકમ સામે.

અપીલકર્તા વતી રતન કુમાર ચૌધરી, સત્યજીત કુમાર, વકીલો.

સામાવાળા વતી બી.બી. સિંહ અને કુમાર રાજેશ સિંહ, વકીલો.

કોર્ટનો ચુકાદો નીચેના ન્યાયાધીશશ્રી દ્વારા આપવામાં આવ્યો હતો:

ન્યાયમૂર્તિ બી. પી. સિંહ : આ સ્પેશિયલ લીવ અપીલમાં એકમાત્ર અપીલકર્તા પ્રમોદ મંડલ છે, જેની સામે અન્ય છ વ્યક્તિઓ સાથે ૬ઠ્ઠા એડિશનલ સેશન્સ જજ, ભાગલપુર સમક્ષ સેશન્સ કેસ નં. ૭૩૯/૧૯૯૦ માં આઈપીસીની કલમ ૩૯૬ હેઠળના ગુનાનો આરોપ મૂકી કેસ ચલાવવામાં આવ્યો હતો. બાકીના આરોપીઓ સામે ઘડવામાં આવેલા આરોપોનો ઉલ્લેખ કરવો જરૂરી નથી કારણ કે તેઓ અમારી સમક્ષ અપીલકર્તા નથી. ટ્રાયલ કોર્ટે તેના તારીખ ૨૪મી એપ્રિલ, ૧૯૯૫ ના ચુકાદા અને હુકમ દ્વારા અપીલકર્તાને આઈપીસીની કલમ ૩૯૬ હેઠળના ગુના માટે દોષિત ઠેરવ્યા હતા અને તેમને ૧૦ વર્ષની સખત કેદની સજા ફટકારી હતી. અપીલકર્તાએ પટના ખાતેની હાઈકોર્ટ ઓફ જ્યુડિકેચર સમક્ષ ક્રિમિનલ અપીલ નં. ૧૨૫/૧૯૯૫ દાખલ કરી હતી, જેને હાઈકોર્ટે તેના

તારીખ ૫મી એપ્રિલ, ૨૦૦૨ ના વિવાદાસ્પદ ચુકાદા અને હુકમ દ્વારા ફગાવી દીધી હતી.

અમે માત્ર એટલું જ અવલોકન કરી શકીએ છીએ કે વિદ્વાન ૬ઠ્ઠા એડિશનલ સેશન્સ જજ સમક્ષ કેસ ચલાવવામાં આવેલી સાત વ્યક્તિઓમાંથી એક દીપક યાદવને શંકાનો લાભ આપી નિર્દોષ છોડી મૂકવામાં આવ્યો હતો. એક પરશુરામ પાસવાનને આઈપીસીની કલમ ૩૯૬ અને ૩૦૨ બંને હેઠળ આજીવન કેદની સજા ફટકારવામાં આવી હતી, જ્યારે રાજેશ કુમાર યાદવને આઈપીસીની કલમ ૩૯૬ હેઠળ આજીવન કેદની સજા ફટકારવામાં આવી હતી. બાકીના આરોપીઓને આઈપીસીની કલમ ૩૯૬ હેઠળ ૧૦ વર્ષની સખત કેદની સજા ફટકારવામાં આવી હતી. બાકીના આરોપીઓ દ્વારા દાખલ કરવામાં આવેલી અપીલોનો પણ હાઈકોર્ટ દ્વારા વિવાદાસ્પદ ચુકાદા દ્વારા નિકાલ કરવામાં આવ્યો છે.

ફરિયાદ પક્ષનો કેસ એવો છે કે ફરિયાદી ડૉ. વાલ્મીકિ સિંહ મોહલ્લા સાહેબગંજ, નાથનગરના રહેવાસી છે. તારીખ ૧૩મી જાન્યુઆરી, ૧૯૮૯ ના રોજ ૨૦.૧૦ વાગ્યે તેઓએ નાથનગર પોલીસ સ્ટેશને પ્રથમ માહિતી અહેવાલ

(એફઆઈઆર) નોંધાવ્યો હતો જેમાં તેઓએ જણાવ્યું હતું કે તે તારીખે સાંજે આશરે ૭.૩૦ વાગ્યે જ્યારે તેઓ ટેલિવિઝન જોઈ રહ્યા હતા, ત્યારે પરિવારના અન્ય સભ્યો ઘરમાં હતા. તેમનો પુત્ર પ્રિયદર્શી અશોક, ફરિયાદી સાક્ષી-૧ ખેતરોમાં ગયો હતો અને પાછો આવ્યો નહોતો. જ્યારે તેઓ ટેલિવિઝન જોઈ રહ્યા હતા ત્યારે તેઓએ જોયું કે ત્રણ વ્યક્તિઓ મોં ઢાંકેલી હાલતમાં તેમના ઘરમાં પ્રવેશી હતી. તેમાંથી બે પિસ્તોલથી સજ્જ હતા અને તેઓએ તેમની પાસેથી ચાવીઓની માંગણી કરી હતી. તેઓ આરોપી પરશુરામ પાસવાનને તેના અવાજ, કદ અને આંખો પરથી ઓળખી શક્યા હતા. ત્યારબાદ તેઓએ બીજા રૂમમાંથી તેમની પુત્રવધૂની ચીસો સાંભળી અને જ્યારે તેઓ તેના રૂમ તરફ દોડ્યા ત્યારે તેઓએ જોયું કે અન્ય બે વ્યક્તિઓ તેને ધમકાવી રહી હતી, જેમાંથી એક દેશી બનાવટની પિસ્તોલથી સજ્જ હતો. તેમની પુત્રવધૂએ તે સમયે પોતે પહેરેલા તમામ ઘરેણાં તેમને સોંપી દીધા હતા. ત્યારબાદ અન્ય બે વ્યક્તિઓ રૂમમાં પ્રવેશી હતી જેમણે કેટલીક વસ્તુઓ ઉપાડી લીધી હતી. તે બે વ્યક્તિઓએ પોતાના મોં ઢાંક્યા નહોતા. કેટલાક અન્ય ધાડપાડુઓ પણ તેમની પુત્રવધૂના રૂમમાં પ્રવેશ્યા અને તેની પાસેથી માંગણીઓ કરવા લાગ્યા. તેમના એક સંબંધી, રાજીવ કુમાર મિશ્રા, ફરિયાદી સાક્ષી-૪, જે તેમની સાથે રહેતા હતા, તેઓએ તેમની પુત્રવધૂને ચાવીઓ ધાડપાડુઓને સોંપી દેવા કહ્યું હતું. ત્યારબાદ ધાડપાડુઓએ રાજીવને તિજોરી ખોલવા કહ્યું પરંતુ તે તેમ કરવામાં અસમર્થ રહ્યો હતો. જો તે તિજોરી નહીં ખોલે તો ધાડપાડુઓમાંથી એકે તેને જાનથી મારી નાખવાની ધમકી આપી હતી.

આ જોઈને, ફરિયાદી દોડી ગયા અને ધાડપાડુનો જે હાથમાં તેણે પિસ્તોલ પકડી હતી તે હાથ પકડી લીધો અને તેને વરંડા તરફ ધકેલી દીધો. ત્યારબાદ ફરિયાદીની પુત્રી રાની પૂર્ણશ્રીએ બૂમાબૂમ શરૂ કરી દીધી હતી. કેટલાક ધાડપાડુઓ ઘરના આંગણામાં હતા અને તેઓએ તેમાંથી એકને રાજેશ યાદવ તરીકે ઓળખી કાઢ્યો હતો જે પિસ્તોલથી સજ્જ હતો. રાજેશ યાદવે પરશુરામને ગોળીબાર કરવા ઉશ્કેર્યો અને ત્યારબાદ પરશુરામે ગોળીબાર કર્યો જે તેમની પુત્રી રાની પૂર્ણશ્રીને વાગ્યો હતો. ધાડપાડુઓએ બોમ્બ પણ ફોડ્યા હતા. ફરિયાદીએ બદમાશોમાંથી એકને દીપક યાદવ તરીકે ઓળખવાનો દાવો કર્યો હતો જેણે પોતાની પિસ્તોલની નાળ વડે તેમની પીઠ પર હુમલો કર્યો હતો, જેના પરિણામે તેઓએ પકડેલા ધાડપાડુઓમાંથી એક પરની તેમની પકડ ઢીલી પડી ગઈ હતી અને તે ધાડપાડુ સરકી ગયો હતો. ત્યારબાદ ધાડપાડુઓ નાસી છૂટ્યા હતા. તેમની પુત્રી રાની પૂર્ણશ્રીએ તેની ઈજાઓને કારણે દમ તોડી દીધો હતો. આ સમય સુધીમાં તેમનો પુત્ર પ્રિયદર્શી અશોક, ફરિયાદી સાક્ષી-૧ પણ આવી ગયો હતો. તેઓએ તેમના અહેવાલમાં ઉલ્લેખ કર્યો હતો કે અરુણી, રાજીવ કુમાર મિશ્રા, ફરિયાદી સાક્ષી-૪ અને મદન શ્રીહર્ષ, ફરિયાદી સાક્ષી-૨ પણ ઈજાગ્રસ્ત થયા હતા. અહેવાલમાં તેઓએ અન્ય ધાડપાડુઓની વિગતો પણ આપી હતી જેમને તેઓ ઓળખી શક્યા નહોતા.

અહેવાલમાં જ એક હેતુ (મોટિવ) દર્શાવવામાં આવ્યો હતો. ફરિયાદીએ જણાવ્યું હતું કે તેમના ખેતરમાં શેઢો તોડી પાડવા બાબતે રાજેશ યાદવ અને દીપક યાદવ સાથે તેમનો વિવાદ થયો હતો. ઓગસ્ટ, ૧૯૮૮ માં એક ઘટના બની હતી જ્યારે તેઓને તેમના દ્વારા ધમકી આપવામાં આવી હતી.

તપાસ કરનાર અમલદાર ઇન્દ્રદેવ સિંહ, ફરિયાદી સાક્ષી-૧૧ ની ફરિયાદ પક્ષ દ્વારા તપાસ કરવામાં આવી હતી. ડૉ. કૈલાશ ઝા, ફરિયાદી સાક્ષી-૬ તે તબીબ હતા જેમણે મૃતકના મૃતદેહનું પોસ્ટમોર્ટમ કર્યું હતું. ફરિયાદી સાક્ષી-૮, ૯ અને ૧૦ તે ત્રણ મેજિસ્ટ્રેટ હતા જેમણે જુદી જુદી તારીખે ટેસ્ટ આઇડેન્ટિફિકેશન પરેડ યોજી હતી. આ સાક્ષીઓ ઉપરાંત, કેટલાક નજરે જોનાર સાક્ષીઓની તપાસ કરવામાં આવી હતી, એટલે કે ફરિયાદી સાક્ષી-૧ પ્રિયદર્શી અશોક, ફરિયાદીનો પુત્ર, ફરિયાદી સાક્ષી-૨ મદન શ્રીહર્ષ, ફરિયાદીનો બીજો પુત્ર, ફરિયાદી સાક્ષી-૩ વિજયશ્રી, ફરિયાદીની પુત્રી અને ફરિયાદી સાક્ષી-૪ રાજીવ કુમાર મિશ્રા, ફરિયાદીના સંબંધી. ફરિયાદી સાક્ષી-૫ ડૉ. વાલ્મીકિ સિંહ પોતે ફરિયાદી છે. તમામ સાક્ષીઓએ ફરિયાદ પક્ષના કેસને સમર્થન આપ્યું છે અને પુરાવામાં તેમને અવિશ્વસનીય ઠેરવવા જેવું કંઈ નથી. ટ્રાયલ કોર્ટ તેમજ હાઈકોર્ટે આ સાક્ષીઓના પુરાવાની કાળજીપૂર્વક ચકાસણી કરી છે અને એવો નિષ્કર્ષ કાઢ્યો છે કે ફરિયાદ પક્ષે સાબિત કર્યું હતું કે તારીખ ૧૩મી જાન્યુઆરી, ૧૯૮૯ ના રોજ સાંજે આશરે

૭.૩૦ વાગ્યે ફરિયાદીના ઘરમાં ધાડ પડી હતી અને ધાડ પાડવાના ક્રમમાં ફરિયાદીની પુત્રીને ધાડપાડુઓમાંથી એક દ્વારા ગોળી મારીને હત્યા કરવામાં આવી હતી.

અપીલકર્તાના વિદ્વાન વકીલે અમને એવું માનવા માટે સમજાવવાનો પ્રયાસ પણ કર્યો ન હતો કે ફરિયાદ પક્ષનો કેસ ખોટો હતો અને આવી કોઈ ઘટના બની જ નહોતી. તેઓએ બચાવ પક્ષના સમર્થનમાં રેકોર્ડ પરના પુરાવા તરફ યોગ્ય રીતે અમારું ધ્યાન દોર્યું હતું કે ઘટનાની તારીખે સાંજે ૬.૫૫ થી ૭.૫૫ વાગ્યા વચ્ચે તે વિસ્તારમાં કોઈ વીજ પુરવઠો નહોતો અને તેથી, વીજળીના પ્રકાશમાં અપીલકર્તાની ઓળખ શક્ય નહોતી, અને અન્ય કોઈ સ્ત્રોતમાંથી એવો પ્રકાશ નહોતો કે જે તેમની ઓળખ શક્ય બનાવી શકે. વધુમાં એવી રજૂઆત કરવામાં આવી હતી કે અપીલકર્તાની દોષસિદ્ધિ ફરિયાદી સાક્ષી-૪ રાજીવ કુમાર મિશ્રા દ્વારા કરવામાં આવેલી એકમાત્ર ઓળખ પર આધારિત છે. તેમની ઓળખના આધારે અપીલકર્તાને દોષિત ઠેરવવો સલામત નથી.

નાથનગરના મોહલ્લા સાહેબગંજમાં ઘટનાની તારીખે સાંજે ૬.૫૫ થી ૭.૫૫ વાગ્યા વચ્ચે વીજ ઊર્જાનો કોઈ પુરવઠો નહોતો તે સ્થાપિત કરવા માટે

બચાવ પક્ષ દ્વારા રજૂ કરવામાં આવેલા પુરાવા પર અમે પ્રથમ વિચાર કરીશું. આ હકીકત સાબિત કરવા માટે ડીડબલ્યુ-૧ નવલ કિશોર યાદવની તપાસ કરવામાં આવી હતી. તેઓ એરિયા ઇલેક્ટ્રિસિટી બોર્ડ, નાથનગર, ભાગલપુરમાં પત્રવ્યવહાર કારકૂન (કોરસ્પોન્ડન્સ ક્લાર્ક) હતા. તેઓએ એક રજિસ્ટર રજૂ કર્યું હતું અને દાવો કર્યો હતો કે સ્વિચ બોર્ડ ઓપરેટર અરુણ કુમાર સાહ દ્વારા સદર રજિસ્ટરમાં વિવિધ વિસ્તારોમાં વીજ પુરવઠાની નોંધ કરવામાં આવતી હતી. રજિસ્ટર પરથી એવું જણાયું હતું કે ઘટનાની તારીખે સાંજે ૬.૫૫ થી ૭.૫૫ વાગ્યા સુધી પ્રશ્ન હેઠળના વિસ્તારમાં વીજળીનો કોઈ પુરવઠો નહોતો. તેમના દ્વારા સંદર્ભ આપવામાં આવેલી નોંધ શ્રી અરુણ કુમાર સાહના હસ્તાક્ષરમાં હતી. તેઓએ વધુમાં જણાવ્યું હતું કે આ નોંધ આસિસ્ટન્ટ એન્જિનિયર શ્રી બી.કે. શ્રીવાસ્તવ દ્વારા પ્રમાણિત કરવામાં આવી હતી. આ સાક્ષીએ ઊલટતપાસમાં સ્વીકાર્યું હતું કે નોંધ પત્રકો બંધાયેલા (બાઉન્ડ) નહોતા. તેઓએ એ પણ સ્વીકાર્યું હતું કે રજિસ્ટર એ દર્શાવતું નહોતું કે કયા વિસ્તારોમાં વીજળી પૂરી પાડવામાં આવી રહી હતી.

હાઈકોર્ટે આ સાક્ષીના પુરાવાને કોઈ વજન આપ્યું નથી. તેઓ રજિસ્ટરમાં નોંધ કરનાર વ્યક્તિ નહોતા કે પ્રમાણિત કરનાર અધિકારી પણ નહોતા. સ્વિચ બોર્ડ ઓપરેટર જેમના વિશે નોંધ કરી હોવાનું કહેવાય છે અને આસિસ્ટન્ટ

એન્જિનિયર જેમના વિશે તે નોંધ પ્રમાણિત કરી હોવાનું કહેવાય છે તેમની તપાસ કરવામાં આવી નહોતી. જ્યારે ઘટના બની ત્યારે વીજ પુરવઠો ચાલુ હતો તે મતલબના સાક્ષીઓના અસંદિગ્ધ પુરાવા હતા. ખરેખર ફરિયાદી સાક્ષી-૫ એ જણાવ્યું હતું કે જ્યારે ધાડપાડુઓ તેમના ઘરમાં પ્રવેશ્યા ત્યારે તેઓ ટેલિવિઝન જોઈ રહ્યા હતા. હાઈકોર્ટે, તેથી, ડીડબલ્યુ-૧ ના પુરાવાને નકારી કાઢ્યા હતા અને રેકોર્ડ પરના પુરાવાના આધારે ઠરાવ્યું હતું કે જ્યારે ફરિયાદી સાક્ષી-૫ ના ઘરમાં ધાડ પાડવામાં આવી ત્યારે વીજ પુરવઠો ચાલુ હતો અને તેથી સાક્ષીઓ પાસે ધાડપાડુઓને ઓળખવા માટે પૂરતો પ્રકાશ અને તક હતી.

હવે પછીનો પ્રશ્ન એ છે કે શું ફરિયાદી સાક્ષી-૪ રાજીવ કુમાર મિશ્રાના પુરાવા સ્વીકારવા જોઈએ. નીચેની અદાલતોએ સર્વસંમતિથી રાજીવ કુમાર મિશ્રા, ફરિયાદી સાક્ષી-૪ ને એક વિશ્વસનીય અને ભરોસાપાત્ર સાક્ષી ગણાવ્યા છે. એવી નોંધ લેવામાં આવી છે કે ઘટના દરમિયાન રાજીવ કુમાર મિશ્રાને પાંચ જેટલી ઈજાઓ થઈ હતી, જેમાંથી ત્રણ ઈજાઓ ધારદાર હથિયારથી થયેલી (ઈન્સાઈઝ્ડ ઈન્જરીઝ) હતી અને બાકીની બે ઘસરકા (એબ્રેશન્સ) હતા. આ બાબત ફરિયાદી સાક્ષી-૪ ની તપાસ કરનાર તબીબ ડૉ. મૃત્યુંજય કુમાર, ફરિયાદી સાક્ષી-૭ દ્વારા સાબિત કરવામાં આવી છે. આથી એવું જણાય છે કે ફરિયાદી સાક્ષી-૪ ધાડપાડુઓના હુમલાથી પરિવારના સભ્યોનું રક્ષણ કરવા માટે મોખરે હતા. તે

પ્રક્રિયામાં જ તેઓ ધાડપાડુઓ દ્વારા ગંભીર રીતે ઈજાગ્રસ્ત થયા હતા. દેખીતી રીતે જ તેમની પાસે ધાડપાડુઓના ચહેરાના લક્ષણો નજીકથી જોવાની પૂરતી તક હતી. પ્રથમ માહિતી અહેવાલમાં તેમનો ઉલ્લેખ તે વ્યક્તિ તરીકે કરવામાં આવ્યો છે જેમણે ફરિયાદીની પુત્રવધૂને ચાવીઓ ધાડપાડુઓને સોંપી દેવાની સલાહ આપી હતી. એવું પણ જણાવવામાં આવ્યું છે કે ત્યારબાદ ધાડપાડુઓ તેમની પાસે તિજોરી ખોલાવવા માંગતા હતા અને જ્યારે તેઓ તિજોરી ખોલવામાં અસમર્થ રહ્યા, ત્યારે ધાડપાડુઓ દ્વારા તેમને જાનથી મારી નાખવાની ધમકી આપવામાં આવી હતી. તેથી, અમારા મનમાં એ બાબત તદ્દન સ્પષ્ટ છે કે રાજીવ કુમાર મિશ્રા, ફરિયાદી સાક્ષી-૪, એક યુવાન હોવાને કારણે સંજોગોમાં શક્ય તેટલી હદે ધાડપાડુઓનો પ્રતિકાર કરવાનો બનતો પ્રયાસ કર્યો હતો અને તે પ્રક્રિયામાં તેમના પર ગંભીર હુમલો કરવામાં આવ્યો હતો.

જ્યાં સુધી અપીલકર્તાનો સંબંધ છે, ફરિયાદી સાક્ષી-૪ પાસે તેમના ચહેરાના લક્ષણો યાદ રાખવાનું એક ખાસ કારણ હતું. તેઓએ જુબાની આપી હતી કે તેઓએ ઈલેક્ટ્રિક બલ્બના પ્રકાશમાં ધાડપાડુઓને ઓળખ્યા હતા. તેઓએ વધુમાં જુબાની આપી હતી કે ટનટન ચૌધરીએ તેમના ડાબા પગ પર હુમલો કર્યો હતો. તેવી જ રીતે અપીલકર્તા પ્રમોદ મંડલે લોખંડના સળિયા વડે તેમના પર હુમલો કરવાનો પ્રયાસ કર્યો હતો. રેકોર્ડ પરથી એવું પણ જણાય છે કે આ

સાક્ષીએ ટેસ્ટ આઇડેન્ટિફિકેશન પરેડ યોજાવનાર જ્યુડિશિયલ મેજિસ્ટ્રેટ સમક્ષ આ હકીકતો જણાવી હતી અને આ હકીકત મેજિસ્ટ્રેટ દ્વારા આઇડેન્ટિફિકેશન ચાર્ટમાં નોંધવામાં આવી હતી. તેથી, એવું કહી શકાય નહીં કે ફરિયાદી સાક્ષી-૪ દ્વારા અપીલકર્તાને સોંપવામાં આવેલી ભૂમિકા પાછળથી ઉપજાવી કાઢેલી (આફ્ટર થોટ) હતી.

ત્યારબાદ એવી રજૂઆત કરવામાં આવી હતી કે અપીલકર્તાની ધરપકડ તારીખ ૧૭મી જાન્યુઆરી, ૧૯૮૯ ના રોજ કરવામાં આવી હતી અને તેમને તારીખ ૧૮મી ફેબ્રુઆરી, ૧૯૮૯ ના રોજ ટેસ્ટ આઇડેન્ટિફિકેશન પરેડ માટે રજૂ કરવામાં આવ્યા હતા. આમ ટેસ્ટ આઇડેન્ટિફિકેશન પરેડ યોજવામાં એક મહિનાનો વિલંબ થયો હતો અને તેથી, વિલંબથી યોજાયેલી આવી ઓળખ પરેડમાં સાક્ષીઓ દ્વારા કરવામાં આવેલી ઓળખ વિશ્વસનીય નહોતી, ખાસ કરીને જ્યારે અપીલકર્તા સામે માત્ર એક જ ઓળખ કરનાર સાક્ષી હોય.

રાજ્ય વતી વિદ્વાન વકીલ શ્રી બી.બી. સિંહે રજૂઆત કરી હતી કે આ કેસના પુરાવા દર્શાવે છે કે સાક્ષીઓ પાસે આરોપીને વીજળીના પ્રકાશમાં જોવાની પુષ્કળ તક હતી કારણ કે ઘટના સ્થળ ફરિયાદી સાક્ષી-૫ નું ઘર હતું. તેઓ પાસે

નજીકથી તેમના ચહેરાના લક્ષણો જોવાની વિપુલ તક હતી અને તેથી, એવું કહી શકાય નહીં કે ઘટનાના માત્ર એક મહિના પછી તેમની યાદશક્તિ એટલી હદે ઝાંખી પડી ગઈ હતી કે તેઓ સમય વીતી જવાના કારણે ગુનેગારોને ઓળખી શક્યા ન હોત. બીજું, એવી રજૂઆત કરવામાં આવી છે કે આ કેસમાં, રેકોર્ડ પરના પુરાવાઓને ધ્યાનમાં લેતાં, ફરિયાદી સાક્ષી-૪ ના પુરાવાની ગુણવત્તા એવી છે કે જો ટેસ્ટ આઇડેન્ટિફિકેશન પરેડ ન યોજાઈ હોત તો પણ કોર્ટમાં તેમની ઓળખ પર કાર્યવાહી કરી શકાઈ હોત. છેલ્લે તેઓએ રજૂઆત કરી હતી કે અપીલકર્તા દ્વારા એવી કોઈ ફરિયાદ કરવામાં આવી નથી કે ટેસ્ટ આઇડેન્ટિફિકેશન પરેડ યોજતાં પહેલાં તેમને સાક્ષીને બતાવવામાં આવ્યા હતા અથવા ટેસ્ટ આઇડેન્ટિફિકેશન પરેડ યોજવામાં કોઈ અનિયમિતતા થઈ હતી. તેઓએ વધુમાં એ હકીકત પર ભાર મૂક્યો હતો કે ઘટનાના સ્વરૂપને ધ્યાનમાં લેતાં, એવું નહોતું કે સાક્ષીઓએ આરોપીઓની માત્ર એક ક્ષણિક ઝલક જ જોઈ હતી. રેકોર્ડ પરના પુરાવા સાબિત કરે છે કે આ ઘટના આશરે ૨૫ મિનિટ સુધી ચાલી હતી અને તેથી, સાક્ષીઓ પાસે ધાડપાડુઓના શારીરિક લક્ષણો જોવાની પૂરતી તક હતી જે તેમની સ્મૃતિમાં અંકિત થઈ ગઈ હોવી જોઈએ. જ્યાં સુધી ફરિયાદી સાક્ષી-૪ નો સંબંધ છે, તેઓએ રજૂઆત કરી હતી કે આ સાક્ષીએ કોર્ટમાં જુબાની આપી હતી, અને ટેસ્ટ આઇડેન્ટિફિકેશન પરેડ યોજાવનાર મેજિસ્ટ્રેટ સમક્ષ પણ અગાઉ જણાવ્યું હતું કે, અપીલકર્તા પ્રમોદ મંડલે લોખંડના સળિયા વડે તેમના પર હુમલો કરવાનો

પ્રયાસ કર્યો હતો. તેમની ઊલટતપાસમાં આ નિવેદનને પડકારવામાં પણ આવ્યું નહોતું.

પક્ષકારોએ આ અદાલતના ચુકાદાઓ પર આધાર રાખ્યો છે જેની અમે હવે પછી વિચારણા કરીશું.

અપીલકર્તાના વિદ્વાન વકીલે [૧૯૮૧] સપ્લી. એસસીસી ૨૮: *વકીલ સિંહ અને અન્ય વિ. બિહાર રાજ્ય* માં આ અદાલતના ચુકાદા પર ઘણો આધાર રાખ્યો હતો. તે કેસમાં ટ્રાયલ કોર્ટે અપીલકર્તાઓને નિર્દોષ છોડી મૂક્યા હતા પરંતુ હાઈકોર્ટે અપીલ પર નિર્દોષતાનો હુકમ ઉલટાવી તેમને દોષિત ઠેરવ્યા હતા. હાઈકોર્ટના ચુકાદાને આ અદાલત સમક્ષ પડકારવામાં આવ્યો હતો. અપીલમાં પ્રથમ અપીલકર્તા વકીલ સિંહને હાઈકોર્ટે ફરિયાદી સાક્ષી-૯ ની જુબાનીના આધારે દોષિત ઠેરવ્યા હતા જે એકમાત્ર ઓળખ કરનાર સાક્ષી હતા. આ અદાલતે નોંધ્યું હતું કે ધાડના આશરે ૩-૧/૨ મહિના પછી ટેસ્ટ આઇડેન્ટિફિકેશન પરેડ યોજવામાં આવી હતી અને અવલોકન કર્યું હતું કે આટલો લાંબો સમય વીતી જવાને કારણે માનવી માટે આરોપીના ચહેરાના લક્ષણો યાદ રાખવા શક્ય નથી અને તેથી તે ભૂલો કરે તેવી ખૂબ સંભાવના છે. આવા સંજોગોમાં જ્યાં સુધી પુરાવા

સંપૂર્ણપણે સ્પષ્ટ ન હોય ત્યાં સુધી, એક જ સાક્ષીની જુબાની પર આવા ગંભીર ગુના માટે આરોપીને દોષિત ઠેરવવો અસુરક્ષિત રહેશે. આ અદાલતે એ હકીકતની પણ નોંધ લીધી હતી કે જોકે ઓળખ કરનાર સાક્ષી ફરિયાદી સાક્ષી-૯ તારીખ ૪થી સપ્ટેમ્બર, ૧૯૬૫ ના રોજ હાજર હતો જ્યારે ટેસ્ટ આઇડેન્ટિફિકેશન પરેડ યોજવામાં આવી હતી, તેમ છતાં તેને અપીલકર્તાને ઓળખવા માટે કહેવામાં આવ્યું નહોતું, પરંતુ સાક્ષીએ ચાર દિવસ પછી આરોપીને ઓળખી કાઢ્યો હતો. આ સંજોગોએ પણ અપીલકર્તાની સંડોવણી પર થોડી શંકા ઉપજાવી હતી. વધુમાં એવું અવલોકન કરવામાં આવ્યું હતું કે હાઈકોર્ટ નિર્દોષતાનો હુકમ ઉલટાવી રહી હોવાથી તે એ હકીકત પર વિચાર કરવામાં નિષ્ફળ રહી હતી કે સંબંધિત આરોપીને ઓળખનાર માત્ર એક જ સાક્ષી હોવાથી, ટ્રાયલ કોર્ટે અપનાવેલો દ્રષ્ટિકોણ વ્યાજબી શક્ય દ્રષ્ટિકોણ નહોતો તેમ કહી શકાય નહીં. આ અદાલતે, તેથી, નિર્દોષ છોડી મૂકવાના હુકમને બહાલ રાખ્યો હતો.

આમ જોઈ શકાશે કે આ અદાલતે ઉપરોક્ત ચુકાદામાં એવો કોઈ અપરિવર્તનશીલ નિયમ બનાવ્યો નથી કે જો ૩-૧/૨ મહિના પછી ટેસ્ટ આઇડેન્ટિફિકેશન પરેડ યોજવામાં આવે અથવા જો માત્ર એક જ ઓળખ કરનાર સાક્ષી હોય તો "આરોપીને દોષિત ઠેરવવો અસુરક્ષિત રહેશે" કારણ કે કોર્ટે આ અવલોકન પહેલાં "જ્યાં સુધી પુરાવા સંપૂર્ણપણે સ્પષ્ટ ન હોય ત્યાં સુધી આવા

સંજોગોમાં" તેવા શબ્દો મૂક્યા હતા. એ સુસ્થાપિત છે કે પુરાવાની ગુણવત્તાનું મૂલ્યાંકન કરવું અને રેકોર્ડ પરના પુરાવા દોષસિદ્ધિને યોગ્ય ઠેરવે છે કે કેમ તે નિર્ધારિત કરવું હકીકતની અદાલત માટે ખુલ્લું છે. જો અદાલત એવા નિષ્કર્ષ પર આવે છે કે પુરાવા આરોપીના ગુનાને નિર્ણાયક રીતે સાબિત કરતા નથી તો અદાલત તેને નિર્દોષ છોડી મૂકવાનો હુકમ કરી શકે છે. નિર્દોષ છોડી મૂકવાના આવા હુકમને અપીલમાં બેઠેલી અદાલત દ્વારા જ્યાં સુધી એવું તારણ ન નોંધવામાં આવે કે ટ્રાયલ કોર્ટે અપનાવેલો દ્રષ્ટિકોણ રેકોર્ડ પરના પુરાવાઓનો સંભવિત વ્યાજબી દ્રષ્ટિકોણ નહોતો, ત્યાં સુધી બાજુ પર મૂકી શકાય નહીં. *વકીલ સિંહ* ના કેસમાં આ અદાલતને જણાયું હતું કે ટ્રાયલ કોર્ટનો દ્રષ્ટિકોણ વ્યાજબી શક્ય દ્રષ્ટિકોણ નહોતો તેમ કહી શકાય નહીં અને તેથી, હાઈકોર્ટ દ્વારા હસ્તક્ષેપ યોગ્ય નહોતો. તેમાં એ હકીકતની પણ નોંધ લેવામાં આવી હતી કે ઓળખ કરનાર સાક્ષી હાજર હોવા છતાં તેને પ્રથમ દિવસે ઓળખવા માટે કહેવામાં આવ્યું નહોતું, પરંતુ ચોથા દિવસે તેમ કરવા માટે કહેવામાં આવ્યું હતું. વધુમાં, ટેસ્ટ આઇડેન્ટિફિકેશન પરેડ ૩-૧/૨ મહિના પછી યોજવામાં આવી હતી. *વકીલ સિંહ (ઉપર મુજબ)* ના કેસમાં અસ્તિત્વમાં રહેલા આ લક્ષણો પ્રસ્તુત કેસમાં ગેરહાજર છે અને તેથી, સદર ચુકાદો સ્પષ્ટપણે અલગ તારવી શકાય તેવો છે.

અપીલકર્તાના વિદ્વાન વકીલે [૧૯૮૭] ૩ એસસીસી ૩૩૧: *સુભાષ અને શિવ શંકર વિ. ઉત્તર પ્રદેશ રાજ્ય* માં આ અદાલતના ચુકાદા પર પણ આધાર રાખ્યો હતો, જેમાં આ અદાલતે ઠરાવ્યું હતું કે ટેસ્ટ આઇડેન્ટિફિકેશન પરેડ યોજાય તે પહેલાં લગભગ ૪ મહિનાનો લાંબો સમયગાળો શંકાસ્પદ બનાવે છે કે સમયના આ અંતરાલ છતાં સાક્ષીઓ પોતાના મનમાં આરોપીની સ્પષ્ટ છબી રાખવા અને ટેસ્ટ આઇડેન્ટિફિકેશન પરેડમાં તેને યોગ્ય રીતે ઓળખવા સક્ષમ હતા કે કેમ. પ્રસ્તુત કેસમાં ટેસ્ટ આઇડેન્ટિફિકેશન પરેડ ઘટનાના માત્ર એક મહિના પછી યોજવામાં આવી હતી અને *સુભાષ અને શિવ શંકર (ઉપર મુજબ)* ના કેસની જેમ ચાર મહિના પછી નહીં. પ્રસ્તુત કેસમાં થયેલો વિલંબ એવો નથી કે જે સાક્ષીઓની આરોપીને ઓળખવાની ક્ષમતા પર શંકા ઉપજાવે.

અપીલકર્તાના વિદ્વાન વકીલે [૧૯૮૨] ૩ એસસીસી ૩૬૮: *સોની વિ. ઉત્તર પ્રદેશ રાજ્ય* માં આ અદાલતના ચુકાદા પર પણ આધાર રાખ્યો હતો. સદર ચુકાદો એક સંક્ષિપ્ત ચુકાદો છે જ્યાં કેસના તથ્યો પર કોર્ટે ટેસ્ટ આઇડેન્ટિફિકેશન પરેડ યોજવામાં થયેલા વિલંબને ધ્યાનમાં રાખીને સાક્ષીઓ દ્વારા કરવામાં આવેલી ઓળખ પર શંકા વ્યક્ત કરી હતી. જો કે, આ ચુકાદો કાયદાનો એવો કોઈ સિદ્ધાંત નિર્ધારિત કરતો નથી કે જે વર્તમાન કેસના તથ્યોને લાગુ કરી શકાય. તે કેસના તથ્યો પરનો નિર્ણય છે અને તેને બંધનકર્તા પૂર્વઉદાહરણ તરીકે ગણી

શકાય નહીં. વાસ્તવમાં સદર ચુકાદાની આ અદાલત દ્વારા [૨૦૦૩] ૩ એસસીસી ૫૬૯: *અનિલ કુમાર વિ. ઉત્તર પ્રદેશ રાજ્ય* માં નોંધ લેવામાં આવી હતી અને આ અદાલતે ચુકાદાના સંબંધિત ભાગને ટાંક્યા પછી નીચે મુજબ અવલોકન કર્યું હતું:-

> "એ જોવાનું રહે છે કે વિલંબ ઓળખ પરેડની વાસ્તવિકતા પર શંકા ઉપજાવે છે તેવું જણાવવા ઉપરાંત અને આટલા લાંબા સમય પછી સાક્ષીઓ માટે ચહેરાના હાવભાવ યાદ રાખવા મુશ્કેલ બનશે તેવું અવલોકન કરવા સિવાય, આટલો નાનો વિલંબ શા માટે ઘાતક બનશે તેનું અન્ય કોઈ કારણ આપવામાં આવ્યું નથી."

રાજ્ય વતી વિદ્વાન વકીલે રજૂઆત કરી હતી કે પ્રસ્તુત કેસમાં ટેસ્ટ આઇડેન્ટિફિકેશન પરેડ યોજવામાં એવો કોઈ અતિશય વિલંબ થયો ન હતો કે જેથી ટેસ્ટ આઇડેન્ટિફિકેશન પરેડની વાસ્તવિકતા પર શંકા ઉપજે. કોઈપણ સંજોગોમાં તેઓએ રજૂઆત કરી હતી કે જો એમ માની લેવામાં આવે કે ટેસ્ટ આઇડેન્ટિફિકેશન પરેડ યોજવામાં થોડો વિલંબ થયો હતો, તો પણ જો ટેસ્ટ આઇડેન્ટિફિકેશન પરેડ યોજવામાં થયેલા વિલંબના આધારે કોઈ લાભ મેળવવા

માંગતો હોય તો તપાસ કરનાર અમલદાર અને મેજિસ્ટ્રેટને પ્રશ્નો પૂછવાની આરોપીની ફરજ હતી. આ અદાલતના (૧૯૭૩) ૩ એસસીસી ૮૯૬: *ભારત સિંહ વિ. ઉત્તર પ્રદેશ રાજ્ય* ના ચુકાદા પર આધાર રાખવામાં આવ્યો હતો. ઉપરોક્ત ચુકાદામાં આ અદાલતે નીચે મુજબ અવલોકન કર્યું હતું:-

> "*હસીબ વિ. બિહાર રાજ્ય*, એઆઈઆર (૧૯૭૨) એસસી ૨૮૩ માં; કોર્ટ દ્વારા એવું અવલોકન કરવામાં આવ્યું હતું કે ઓળખ પરેડ એ તપાસના તબક્કાની બાબત છે અને તેથી શક્ય તેટલી વહેલી તકે તે યોજવી ઇચ્છનીય છે. ઓળખવાની વહેલી તક લાંબો સમય વીતી જવાને કારણે ઓળખ કરનાર સાક્ષીઓની સ્મૃતિ ઝાંખી પડી જવાની શક્યતાઓને ઘટાડે છે. આ ચુકાદા પર આધાર રાખીને, અપીલકર્તાના વકીલ એવી દલીલ કરે છે કે પરેડમાં જે બન્યું તેના પરથી કોઈ સમર્થન મેળવી શકાય નહીં કારણ કે તે અપીલકર્તાની ધરપકડના લાંબા સમય પછી યોજવામાં આવી હતી. હવે એ સાચું છે કે પ્રસ્તુત કેસમાં ઓળખ પરેડ યોજવામાં લગભગ ત્રણ મહિનાનો વિલંબ થયો હતો પરંતુ અહીં પણ, તપાસ કરનાર અમલદારને વિલંબ શા માટે અને કેવી રીતે થયો તે અંગે કોઈ પ્રશ્નો પૂછવામાં આવ્યા નહોતા. એ સાચું છે કે ગુનો સાબિત કરવાનો બોજો ફરિયાદ પક્ષ પર છે પરંતુ તે સિદ્ધાંતને એટલી હદે લઈ જઈ શકાય નહીં કે ફરિયાદ પક્ષે તમામ

સંભવિત બચાવોનું ખંડન કરવા માટે પુરાવા રજૂ કરવા જ જોઈએ. જો એવી દલીલ હતી કે ઓળખ પરેડ અનિયમિત રીતે યોજવામાં આવી હતી અથવા તે યોજવામાં અયોગ્ય વિલંબ થયો હતો, તો પરેડ યોજાવનાર મેજિસ્ટ્રેટ અને તપાસ કરનાર પોલીસ અધિકારીની તે બાબતે ઊલટતપાસ થવી જોઈતી હતી."

પ્રસ્તુત કેસમાં અમે જોયું છે કે બચાવ પક્ષે ટેસ્ટ આઇડેન્ટિફિકેશન પરેડ યોજવામાં થયેલા વિલંબ માટે ફરિયાદ પક્ષ પર કોઈ ઈરાદો લાદ્યો નથી, કે બચાવ પક્ષે એવો કોઈ આક્ષેપ પણ કર્યો નથી કે ટેસ્ટ આઇડેન્ટિફિકેશન પરેડ યોજવામાં કોઈ અનિયમિતતા થઈ હતી. ટેસ્ટ આઇડેન્ટિફિકેશન પરેડ યોજાવનાર મેજિસ્ટ્રેટ તેમજ તપાસ કરનાર અમલદારના પુરાવા બિનપડકાર્યા રહ્યા છે. રાજ્ય વતી વિદ્વાન વકીલ, તેથી, એવી દલીલ કરવામાં સાચા છે કે આ કેસના તથ્યો અને સંજોગોમાં ઘટનાના લગભગ એક મહિના પછી ટેસ્ટ આઇડેન્ટિફિકેશન પરેડ યોજવી એ ફરિયાદ પક્ષના કેસ માટે ઘાતક નથી કારણ કે એવું સૂચવવા માટે કંઈ નથી કે ફરિયાદ પક્ષ પાસે ટેસ્ટ આઇડેન્ટિફિકેશન પરેડ યોજવામાં વિલંબ કરવાનો કોઈ ઈરાદો હતો અથવા ટેસ્ટ આઇડેન્ટિફિકેશન પરેડ યોજવામાં કોઈ અનિયમિતતા આચરવામાં આવી હતી.

રાજ્ય વતી વિદ્વાન વકીલે આ અદાલતના [૨૦૦૩] ૩ એસસીસી ૫૬૯: *અનિલ કુમાર વિ. ઉત્તર પ્રદેશ રાજ્ય* ના ચુકાદા પર પણ આધાર રાખ્યો છે જેમાં અપીલકર્તાઓની ધરપકડના ૪૭ દિવસ પછી ટેસ્ટ આઇડેન્ટિફિકેશન પરેડ યોજવામાં આવી હતી. આ અદાલતે [૧૯૯૪] ૧ એસસીસી ૪૧૩: *બ્રિજ મોહન વિ. રાજસ્થાન રાજ્ય*, [૨૦૦૧] ૩ એસસીસી ૪૬૮: *દયા સિંહ વિ. હરિયાણા રાજ્ય* અને [૨૦૦૦] ૧ એસસીસી ૪૭૧: *મહારાષ્ટ્ર રાજ્ય વિ. સુરેશ* ના ચુકાદાઓ સહિત આ અદાલતના અનેક ચુકાદાઓ પર વિચાર કર્યા પછી એવો નિષ્કર્ષ કાઢ્યો હતો કે ઓળખ કરનાર સાક્ષી પર અપીલકર્તા અને અન્ય સહિતના હુમલાખોરો દ્વારા હુમલો કરવામાં આવ્યો હોવાથી, તેણે હુમલાખોરોને સ્પષ્ટપણે જોયા હતા. જ્યારે તેનો નાનો ભાઈ તેને બચાવવા આવ્યો ત્યારે હુમલાખોરો દ્વારા તેની હત્યા કરવામાં આવી હતી જ્યારે સાક્ષીને પણ ગંભીર ઈજાઓ થઈ હતી. આ એવા સંજોગો હતા કે જેણે સાક્ષીની સ્મૃતિમાં હુમલાખોરોના ચહેરાના હાવભાવ અંકિત કરી દીધા હશે અને આ છાપ ૪૭ દિવસના સમયગાળામાં ઝાંખી પડશે નહીં કે અદૃશ્ય થશે નહીં. ઓળખ કરનાર સાક્ષીના માતા-પિતાનો કેસ પણ સમાન હતો જેમણે હુમલાખોરોને તેમના પુત્રો પર હુમલો કરતા અને તેમના પુત્રોમાંથી એકની હત્યા થતી જોઈ હતી. તેમની સ્મૃતિમાં પણ હુમલાખોરોના ચહેરાના હાવભાવ અંકિત થઈ જશે. માત્ર ૪૭ દિવસ વીતી જવાથી તેમની સ્મૃતિમાંથી ચહેરાના હાવભાવ ભૂંસાઈ જશે નહીં.

કોઈ આરોપીની દોષસિદ્ધિ ટકાવી રાખવા માટે ટેસ્ટ આઇડેન્ટિફિકેશન પરેડ કેટલા સમયગાળામાં યોજવી જોઈએ, અથવા આરોપીને સાચી રીતે ઓળખવા માટે કેટલા સાક્ષીઓ હોવા જોઈએ તે અંગે કોઈ અપરિવર્તનશીલ નિયમ બનાવવો ન તો શક્ય છે કે ન તો શાણપણભર્યું. આ બાબતો દરેક કેસના તથ્યો અને સંજોગોમાં નિર્ણય કરવા માટે હકીકતની અદાલતો પર છોડી દેવી જોઈએ. જો ટેસ્ટ આઇડેન્ટિફિકેશન પરેડ કેટલા સમયગાળામાં યોજવી જોઈએ તેવો કોઈ નિયમ બનાવવામાં આવે, તો તે માત્ર તેવા રીઢા ગુનેગારોને જ ફાયદો પહોંચાડશે જેમના કેસોમાં ધરપકડમાં વિલંબ થાય છે કારણ કે પોલીસ પાસે તેમની ઓળખ વિશે કોઈ સ્પષ્ટ સુરાગ હોતો નથી, કેમ કે તેઓ ભોગ બનનાર માટે અજાણી વ્યક્તિઓ હોય છે. તેથી, તેઓએ દોષસિદ્ધિથી બચવા માટે માત્ર નિર્ધારિત સમયગાળા સુધી પોતાની ધરપકડ ટાળવાની જ જરૂર રહેશે. તેવી જ રીતે, એવા ગુનાઓ પણ હોઈ શકે છે જે તેમના પોતાના સ્વરૂપથી જ એકમાત્ર સાક્ષી દ્વારા જોવામાં આવ્યા હોય, જેમ કે બળાત્કાર. ગુનેગાર ભોગ બનનાર માટે અજાણ્યો હોઈ શકે છે અને કેસ સંપૂર્ણપણે ભોગ બનનાર દ્વારા કરાયેલી ઓળખ પર આધારિત હોય છે, જે અન્યથા સાચો અને વિશ્વસનીય જણાય છે. માત્ર એક જ ઓળખ કરનાર સાક્ષી હોવાના કારણે આવા કેસોનું પરિણામ અનિવાર્યપણે નિર્દોષ છૂટવામાં જ આવવું જોઈએ તેવી દલીલ કરવા માટે શું વાજબીપણું રજૂ કરી શકાય? ડહાપણ તેથી એવી માંગ કરે છે કે આ બાબતો હકીકતની અદાલતોના વિવેકબુદ્ધિ પર છોડી દેવી જોઈએ કે જેઓએ આવી ઓળખની

સ્વીકાર્યતા કે અસ્વીકાર્યતા અંગે નિર્ણય આપતાં પહેલાં રેકોર્ડ પરના પુરાવાના સંદર્ભમાં બાબતના તમામ પાસાઓ પર વિચાર કરવો આવશ્યક છે.

છેલ્લે [૨૦૦૩] ૫ એસસીસી ૭૪૬: *મલખાન સિંહ અને અન્ય વિ. મધ્ય પ્રદેશ રાજ્ય* માં આ અદાલતની ત્રણ ન્યાયાધીશોની ખંડપીઠે, જેમાં અમારામાંથી એક (બી.પી. સિંહ, ન્યાયમૂર્તિ) સભ્ય હતા, આ અદાલતના વિવિધ ચુકાદાઓ પર વિચાર કર્યા પછી નીચે મુજબ અવલોકન કર્યું હતું:-

> "એ કહેવું સામાન્ય છે કે મૂળભૂત પુરાવો એ અદાલતમાં ઓળખનો પુરાવો છે. પુરાવા અધિનિયમની કલમ ૯ ની સ્પષ્ટ જોગવાઈઓ ઉપરાંત, આ અદાલતના ચુકાદાઓની હારમાળા દ્વારા કાયદાની સ્થિતિ સુસ્થાપિત છે. જે તથ્યો આરોપી વ્યક્તિઓની ઓળખ સ્થાપિત કરે છે, તે પુરાવા અધિનિયમની કલમ ૯ હેઠળ પ્રસ્તુત છે. સામાન્ય નિયમ તરીકે, સાક્ષીનો મૂળભૂત પુરાવો એ અદાલતમાં આપવામાં આવેલું નિવેદન છે. ટ્રાયલ વખતે પ્રથમ વખત આરોપી વ્યક્તિની માત્ર ઓળખનો પુરાવો તેના સ્વરૂપથી જ સ્વાભાવિક રીતે નબળા પ્રકારનો હોય છે. તેથી, પૂર્વ ટેસ્ટ આઇડેન્ટિફિકેશનનો હેતુ તે પુરાવાની વિશ્વસનીયતા ચકાસવાનો અને

તેને મજબૂત બનાવવાનો છે. તે અનુસાર અગાઉની ઓળખ કાર્યવાહીના રૂપમાં, અજાણ્યા એવા આરોપીઓની ઓળખ અંગે અદાલતમાં સાક્ષીઓની સોગંદ પરની જુબાનીનું સામાન્ય રીતે સમર્થન મેળવવું એ ડહાપણનો એક સુરક્ષિત નિયમ માનવામાં આવે છે. ડહાપણનો આ નિયમ, જો કે, અપવાદોને આધીન છે, જ્યારે, ઉદાહરણ તરીકે, અદાલત કોઈ ચોક્કસ સાક્ષીથી પ્રભાવિત થાય છે કે જેની જુબાની પર તે આવા કે અન્ય સમર્થન વિના પણ સુરક્ષિત રીતે વિશ્વાસ મૂકી શકે છે. ઓળખ પરેડ એ તપાસના તબક્કાની બાબત છે, અને ફોજદારી કાર્યરીતિ સંહિતામાં એવી કોઈ જોગવાઈ નથી કે જે તપાસ એજન્સીને ટેસ્ટ આઇડેન્ટિફિકેશન પરેડ યોજવા માટે ફરજ પાડે, અથવા આરોપીને તેનો દાવો કરવાનો અધિકાર આપે. તે કોઈ મૂળભૂત પુરાવો બનાવતી નથી અને આ પરેડ અનિવાર્યપણે ફોજદારી કાર્યરીતિ સંહિતાની કલમ ૧૬૨ દ્વારા સંચાલિત થાય છે. ટેસ્ટ આઇડેન્ટિફિકેશન પરેડ યોજવામાં નિષ્ફળતા એ અદાલતમાં ઓળખના પુરાવાને અસ્વીકાર્ય બનાવશે નહીં. આવી ઓળખને કેટલું વજન આપવું તે હકીકતની અદાલતો માટેની બાબત હોવી જોઈએ. યોગ્ય કેસોમાં તે સમર્થનનો આગ્રહ રાખ્યા વિના પણ ઓળખના પુરાવાને સ્વીકારી શકે છે".

રાજ્ય વતી વિદ્વાન વકીલે રજૂઆત કરી હતી કે ઉપરોક્ત ચુકાદાઓમાં નિર્ધારિત સિદ્ધાંતોને ધ્યાનમાં રાખીને, તેઓ માટે એવી દલીલ કરવાનું ખુલ્લું હતું કે ટેસ્ટ આઇડેન્ટિફિકેશન પરેડની ગેરહાજરીમાં પણ માત્ર ફરિયાદી સાક્ષી-૪ ના પુરાવાના આધારે અપીલકર્તાની દોષસિદ્ધિ સંપૂર્ણપણે યોગ્ય ગણાશે જેમણે કોર્ટમાં તેમને ઓળખી કાઢ્યા હતા. આ કેસમાં, જો કે, કોર્ટમાં તેમની ઓળખને ટેસ્ટ આઇડેન્ટિફિકેશન પરેડમાં તેમની ઓળખ દ્વારા સમર્થન મળે છે.

રાજ્ય વતી વિદ્વાન વકીલ દ્વારા કરવામાં આવેલી રજૂઆતમાં અમને ઘણું વજન જણાય છે. આ એવો કેસ નથી કે જ્યાં કોર્ટમાં ફરિયાદી સાક્ષી-૪ ની જુબાનીને ટેસ્ટ આઇડેન્ટિફિકેશન કાર્યવાહીમાં અગાઉની ઓળખ દ્વારા સમર્થન મળ્યું ન હોય. ટેસ્ટ આઇડેન્ટિફિકેશન પરેડ યોજવામાં અમને કોઈ અનિયમિતતા કે અયોગ્યતા જણાઈ ન હોવાથી, એવું ઠરાવવું જ જોઈએ કે ટેસ્ટ આઇડેન્ટિફિકેશન કાર્યવાહીના પરિણામ દ્વારા ફરિયાદી સાક્ષી-૪ ના પુરાવાને પૂરતું સમર્થન મળે છે. વધુમાં અમે જોયું છે કે આ ઘટના ફરિયાદી સાક્ષી-૫ ના ઘરમાં જ બની હતી. ફરિયાદી સાક્ષી-૪ એક નજરે જોનાર સાક્ષી છે, જે ફરિયાદી સાક્ષી-૫ ના સંબંધી હોઈ તેમની સાથે રહેતા હતા. સાક્ષીઓ ધાડપાડુઓને ઓળખી શકે તે માટે પૂરતો પ્રકાશ હતો. ફરિયાદી સાક્ષી-૪ ની હાજરી પર વિવાદ થઈ શકે નહીં કારણ કે તેઓએ ધાડપાડુઓના હુમલાનો મુખ્ય ભોગ બનવું પડ્યું

હતું અને તેઓને ધારદાર હથિયારથી થયેલી ત્રણ ઈજાઓ અને અન્ય બે ઈજાઓ થઈ હતી. આ સાક્ષીએ શા માટે અપીલકર્તાને ખોટી રીતે ફસાવવો જોઈએ તેવું કોઈ કારણ સૂચવવામાં આવ્યું નથી. આ ધાડ આશરે ૨૫ મિનિટ સુધી ચાલી હતી અને ફરિયાદી સાક્ષી-૪ બચાવમાં મોખરે હોવાને કારણે તેમની પાસે ગુનેગારોના દેખાવ અને શારીરિક લક્ષણો જોવાની વિપુલ તક હતી. જ્યાં સુધી અપીલકર્તાનો સંબંધ છે, ફરિયાદી સાક્ષી-૪ એ સ્પષ્ટપણે જણાવ્યું હતું કે તેઓએ લોખંડના સળિયા વડે તેમના પર હુમલો કરવાનો પ્રયાસ કર્યો હતો. આ હકીકત તેઓએ ટેસ્ટ આઇડેન્ટિફિકેશન કાર્યવાહી યોજાવનાર મેજિસ્ટ્રેટ સમક્ષ પણ જણાવી હતી. તેથી, આ સાક્ષીની સત્યતા અને વિશ્વસનીયતા પર શંકા કરવાનું અમને કોઈ કારણ જણાતું નથી. તે એવા સાક્ષી જણાય છે જેના પર અદાલત સંપૂર્ણ વિશ્વાસ મૂકી શકે છે. નીચેની અદાલતોએ તેમની જુબાનીની ઝીણવટભરી ચકાસણી કર્યા પછી તેમના પુરાવાને વિશ્વસનીય ગણાવ્યા છે. તે દુર્ભાગ્યપૂર્ણ દિવસનો આઘાતજનક અનુભવ કે જેમાં એક યુવાન બાળકીએ તેમની નજર સમક્ષ જીવ ગુમાવ્યો હતો, તેણે હુમલાખોરોના ચહેરા તેમની સ્મૃતિમાં અંકિત કરી દીધા હશે જે માત્ર ૩૦ દિવસના સમયગાળામાં ચોક્કસપણે ઝાંખા પડ્યા ન હોય કે ભૂંસાઈ ગયા ન હોય. તેથી, ટેસ્ટ આઇડેન્ટિફિકેશન કાર્યવાહીની વાસ્તવિકતા કે સાક્ષીની વિશ્વસનીયતા પર શંકા કરવાનું કોઈ કારણ નથી.

તેથી, અમને આ અપીલમાં કોઈ ગુણવત્તા જણાતી નથી અને તે અનુસાર તે ફગાવી દેવામાં આવે છે.

કે.જી.

અપીલ ફગાવી દેવામાં આવી.

This judgment has been translated using an AI-assisted translation tool.

==========

અસ્વીકરણ: સ્થાનિક ભાષામાં અનુવાદિત આ ચુકાદા/હુકમનો હેતુ પક્ષકારોને તેમની ભાષામાં જાણકારી ઉપલબ્ધ કરાવવા માત્રનો છે અને તેનો અન્યથા ઉપયોગ થઇ શકશે નહિ. અન્ય તમામ વ્યવહારિક તેમજ સરકારી ઉદ્દેશો માટે મૂળ અંગ્રેજી ચુકાદો/હુકમ જ પ્રમાણિત અને માન્ય રહેશે.

DISCLAIMER: The translated judgment in vernacular language is meant for the restricted use of the litigant to understand it in his/ her language and may not be used for any other purpose. For all practical and official purposes, the English version of the judgment shall be authentic and shall hold the field for the purpose of execution and implementation.